

**БУРГОМІСТРИ ПОВІТОВОГО
МІСТА БЕНДЗИНА
ПЙОТРКОВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
В 1865-1914 роках
ПЕРЕБІГ РУСИФІКАЦІЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
ПОЛЬСЬКОГО КОРОЛІВСТВА
РОСІЙСЬКОГО ЦАРСТВА***

Визначені в хронологічній послідовності бургомістри міста Бендзина, що знаходилося на пограниччі Польського Королівства Російської імперії, упродовж 1865-1914 років. Встановлені переваги і недоліки запровадження російської системи ведення діловодства.

Ключові слова: Королівство Польське, бургомістри, магдебурзьке право.

Определены в хронологической последовательности бургомистры города Бендзина, расположенного на рубеже Польского Королевства Российской империи, в 1865-1914 годах. Установлены преимущества и недостатки введения российской системы делопроизводства.

Ключевые слова: Польское Королевство, бургомистры, магдебургское право.

The burgomasters of Bedzin – a city on the border of Polish Kingdom of Russian Empire – for the period of 1865-1914 are defined in chronological order. The advantages and disadvantages of implementing the Russian system of record keeping are determined.

Key words: Polish Kingdom, burgomasters, Magdeburg Rights.

Два роки тому минула 650 річниця надання Казимиром Великим магдебурзького права місту Бендзину. До третього поділу Польщі в 1795 р. місцевість носила горде ім'я «королівського міста». Місто виникло на схилах невеликого пагорба над рікою Чорна Черемша. На самому верху пагорба збудовано великий укріпленний замок, який захищав західні кордони Польщі впродовж кількох віків. Під кінець XVIII ст. там мешкало близько 1 000 осіб. Головним заняттям жителів була торгівля, землеробство і ремесла. Влада в місті спочатку належала війту і міській раді, а дещо пізніше – бургомістру, членам магістрату і виборним. Прибутки міста збільшувала митниця, оскільки через місто проходив старий торгівельний шлях з Кракова до Сілезії [2].

У результаті третього поділу – договору, підписаного 24 жовтня 1795 р. у Петербурзі, укладеного між Прусським королівством і Російським царством, Бендзин разом із прилеглими теренами увійшов до

складу Пруссії і перебував у її складі до 1807 р. як Нова Сілезія (Neu Schlesien). У пруські часи містом керував магістрат, який замінив давню міську раду. До компетенції магістрату входили справи гарантування безпеки, доходів, оплат, прав, привілеїв, порядку. Площа міста в той час становила 7 гектарів, проживало 1 600 осіб у 229 дерев'яних будівлях [3].

У 1806-1807 рр. внаслідок переможної компанії Наполеона частина давніх польських земель була визволена. У результаті укладеного в 1807 р. трактату між Росією і Пруссією виникла невелика польська держава, яка носила назву Варшавське князівство. Місто Бендзин приєднане до Каліського департаменту, а згодом Олькуського повіту Краківського департаменту. У період існування Варшавського князівства повернено адміністративну владу магістрату. На чолі міста стояли призначені бургомістри, натомість уряд міста обирався всіма мешканцями. До компетенції міської ради належали справи

* Переклад з польської Є. Г. Сінкевича

бюджету, доходів, податків. Доходи міста склалися з оренди мостів, податків, зважування. Бургомістрами були поляки Ю. Ленборський і М. Браніцький.

Унаслідок невдалої компанії Наполеона на Москву в 1812 р. і понесених згодом поразок на Віденському конгресі в 1815 р. здійснено новий поділ польських земель. До Росії тоді приєднано терени князівства і створено нове державне утворення, тісно пов'язане з царством – Польське королівство. Відповідно до запроваджених у 1816-1818 рр. намісником Польського королівства ген. Юзефом Зайончка приписами, у Бендзині виконавчі функції мав бургомістр, а дорадчим органом були виборні і радники. Бургомістр мав широкі права. Міг видавати директиви від адміністративних і аж до політичних [4].

Після листопадового повстання 1830-1831 рр. російська влада поступово ліквідувала автономію Польського королівства шляхом ліквідації сейму, війська тощо. Запроваджений у Польському королівстві в 1831 р. Статут передавав управління міст муніципалітетам, на чолі яких стояв бургомістр, призначений Урядовою комісією внутрішніх справ і поліції у Варшаві, також обраним загальними зборами міста, до складу якого входили виборні. У 1835 р. муніципальні уряди втратили самоврядні права, а з 1842 р. були перейменовані в магістрати. Усі місцеві урядники мусили здавати екзамени перед комісією з адміністративного права, фінансів, статистики. Від 1836 р. переваги в прийомі на роботу мали особи, які добре знали російську мову. Бургомістри в містах мали беззастережно дотримуватися всякого роду наказів, адміністративних, господарських, політичних, військових розпоряджень. У період між повстаннями в Бендзині бургомістрами були: А. Тжцінський, Ю. Рошковський (який виконував ті функції впродовж 26 років), В. Чарновський [5]. Бендзин у 1837-1841 рр. по зміні воєводства на губернії входив до складу Краківської губернії, а згодом Келецької, а в 1845-1866 рр. – до Радомської. Під кінець 1830-х рр. у Бендзині мешкало близько 2 000 осіб, із них половину становили євреї. У царині міського управління певні зміни мали принести реформи Александра Великопольського, запроваджуючи міське самоуправління. Запровадження їх перервало Січневе повстання 1863 р.

У 1863 р. у Польському королівстві вибухнуло останнє в XIX ст. повстання, яке увійшло в історію під назвою Січневе повстання. По його придушенню у 1864 р. царська влада приступила в 1866-1867 рр. до ліквідації залишків автономії. Приступили до цілковитої уніфікації Польського королівства з Російською імперією, зокрема в царині господарській, культурній, освітній, політичній, суспільній і організаційній. Змінено навіть офіційну назву Польське королівство на «Привісленський край». Формально королівство не ліквідовано. Що характерно, останній цар Микола II в 1894 р. коронувався між іншим як «цар Польський». У 1866 р. запроваджено на російський манер новий адміністративний поділ. Королівство поділено на 10 губерній і 85 повітів. Запроваджено як урядову російську мову замість польської. В наступних роках на російські стандарти переведено поштову службу, суди, банки, школи.

Запроваджено російське цивільне і карне право. Особливі репресії припали на міста, що надавали допомогу повстанцям, їх позбавлено міських прав. Назви деяких місцевостей змінено на російські. Русифікація не мала на меті запровадження і поширення православної релігії, йшлося про адміністративно-правове підпорядкування і культурно-освітню уніфікацію.

Управління губерніями підпорядковано губернаторам і колегіальним губернаторським управам. У досліджуваний період губернаторами, їх заступниками і значною більшістю урядників були росіяни (управлінці, поліцаї, військові).

Свідчить про це наступний приклад: управа пйотровського губернатора від 1867 р. очолювали послідовно: ген. Іван Каханов (1867-1884), Ніколай Зінов'єв (1884-1887), ген. Александр Комаров (1887-1890), Константін Міллер (1890-1904), Міхаїл Арцімовіч (1904-1905), Антоні Ессен (1906-1910) і Міхаїл Ячевський (1910-1914).

Помічником губернатора був віце-губернатор, один за одним ті функції виконували: Владімір Превлоцький (1867-1872), Рейнгольд Ессен (1872-1883), Владимир Тхоржевський (1883-1885), Іван Подгородніков (1885-1891), Матвей Міхалевич (1892), Борис Озеров (1892-1899), Александр Людерс-Веймарн (1899-1902), полк. Іван Рейнхард (1902-1904) і полк. Фьодор Фортвенглер (1905-1914) [6].

Натомість, в утвореному 1867 р. Бендзинському повіті на чолі повітової управи були керівники: 1867-1884 колезький радник майор Ніколай фон Гейнце (1867-1883), колезький радник Ніколай Веденський (1884-1894), колезький радник Ніколай Данільчук (1894-1912), барон Альфред Віктор Мірбах [7].

Бендзин як столиця повіту в 1867 р. був невеличким містом, де нараховувалося лише 6 200 мешканців. Наприкінці XIX століття чисельність мешканців перевищила за 20 000. Перед вибухом Першої світової війни в Бендзині проживало 60 000 осіб. Від кінця 1830-х до початку 1900-х років Бендзин став значним адміністративним, торговельним і промисловим осередком. Був головним містом промислового району – Донбровського басейну.

Самоврядування міст у той період було обмежене правами, якими наділялися губернські управи. Адже вони розглядали всі справи, що стосувалися управління містом, зокрема визначення місць під забудову, придбання і продажу міської нерухомості, надання позик, стягнення боргів і кредитів. Окрім того, до їх компетенції належали: контроль за будівництвом, фінансами і капіталами, освітою, лікарнями. Загалом запроваджені постанови позбавляли магістрати всякої самостійності. Усі ініціативи нижчої ланки мали бути розглянутими і затвердженими губернатором і губернською управою. А деякі питання вимагали розгляду відповідним міністром у Санкт-Петербурзі, а іноді й найвищої влади – самого царя.

Повітове місто Бендзин в 1866 р. мало свій магістрат, що складався з бургомістра і виборних, був то однак уряд з обмеженими можливостями. Бургомістра й інших урядників призначав безпосередньо пйотровський губернатор. Кожен посадовець призначався за погодженням із повітовим керівником. Управа

була бюрократичною інституцією і не мала самоврядних ознак, хоч закони про функції магістратів і організацію міського управління з 1861 р. так і не були прийняті. Міське управління цілком було підпорядковане владі шаблем вишій. Міські ради мали тільки дорадчий голос. Магістрати не були самостійними в справі бюджету. Виконували лише функції збору міських і державних податків. До їх функцій входило також накладання покарань і штрафів. До обов'язків магістратів входило утримання арештантів, поліції і війська. Виконання таких функцій стримувало інвестиції у розвиток міст, зменшувало роль і призначення міст [8].

Після бургомістра Теофіла Гамулецького в 1869 р. на посаду був призначений Іван Кокосінський. Він був православного віросповідання, випускником приватної школи. Міським касиром з 1867 р. був Казимир Фігурський римо-католицького віросповідання, випускник повітової школи у Велуню. Далі, починаючи з червня 1874 р., був Владислав Унішевський, римо-католицького сповідання, випускник гімназії у Варшаві. Міським секретарем тоді був Осип Білінський. У роках після повстання лавниками були Ф. Гдеш і С. Сцібіх [9].

Із грудня 1874 р. новим бургомістром став Вінцентій Лущкевич. Його річний заробіток складав 600 руб. У 1875 р. новими лавниками стали Ян Кнедик і Август Погоржельський. Через чотири роки лавниками вибрано В. Бляху і І. Хоржельського [10].

Із лютого 1883 р. бургомістром Бендзина був Олександр Вансович, а фінансами відав Владислав Унішевський. Секретарем міста був до березня 1885 р. Матвій Беднарський [11]. Його наступником став Семен Кайман, римо-католицького сповідання. Із 1883 р. обрано нових лавників – Антоні Єндриха і Томаша Лапнуса [12].

Черговим бургомістром із березня 1885 р. став Осип Бартошек. Виконував він обов'язки не довго, адже вже 19 грудня 1886 р. новим бургомістром став Іван Годзевич. Він був православного сповідання, зарахований до дев'ятого рангу урядників, був випускником повітової класичної гімназії в Полтаві, ще з 20 червня 1855 р. почав працювати чиновником

у полтавській управі. Із 1863 р. служив у другому козацькому полку. З 1867 р. був начальником поліції в Острозькому повіті. Функції бургомістра Бендзина виконував до 19 вересня 1888 р. [13]. Із серпня 1887 р. фінансами міста відав Павел Крашніков, православний, родом з Катеринославської губернії, випускник повітової школи у Бахмачі та учасник Кримської війни [14].

Наступним бургомістром став Владислав Унішевський (1888 р.). Свої обов'язки виконував упродовж двох років.

Черговим бургомістром з 11 жовтня 1890 р. став Брунон Влодарський, а фінансами відав Семьон Каїм. Б. Влодарський був кавалером орденів Св. Володимира і Св. Станіслава [15].

Із вересня 1895 р. бургомістром став росіянин Костянтин Берсенев, що походив із Віленської шляхти. Він був випускником школи в Сувалках і Александрівського кадетського корпусу в Санкт-Петербурзі. Служив у Варшавському військовому окрузі та брав участь у придушенні Січневого повстання. Нагороджений орденом Св. Станіслава третього ступеня. За станом здоров'я покинув службу 17 січня 1897 р. [16].

Новим бургомістром став радник двору Осип Самін, випускник варшавської загальної повітової школи [17].

Наступним бургомістром став від грудня 1898 р. Вороламей Олексійович Мартиняк, що походив із православних міщан, власник двох будівель у Тирасполі. Він був одружений із римо-католичкою Александрою Полковською. Був нагороджений орденом Св. Володимира і срібною медаллю за честь Олександра III та бронзовою відзнакою за організацію перепису 1897 р., а також золотим годинником із зображенням герба Російської імперії [18].

Із першого березня 1900 р. бургомістром став Теофіл Фішер, випускник Варшавської міської гімназії. Новим скарбником став Юзеф Рабчинський [19].

Черговим бургомістром із січня 1906 р. став Едвард Александр Ріпп, лютеранин із міщанської родини з Лодзі. Він закінчив Варшавську вчительську семінарію [20]. Річні заробітки урядників міста при бургомістрі Е. Ріппі подані в таблиці.

Tabela 1

Wysokość zarobków poszczególnych urzędników miejskich w 1912 r.

Urządник	Wysokość zarobków
burmistrz Edward Ripp	900 rbs
kasjer Józef Rabczyński	700 rbs
sekretarz I Zygmund Rusek	650 rbs
sekretarz II Siemion Kaim	600 rbs
sekretarz III Josip Majcherczyk	600 rbs
sekwestrator I Alojzy Wucen	600 rbs
archiwariusz-dziennikarz Anton Błażejewicz	350 rbs
kancelista Władysław Janocenko	300 rbs
goniec Walenty Madejski	300 rbs
rozsylny Roman Piotrowski	325 rbs
pisarze:	
Wacław Rudnicki	400 rbs
Stanisław Przewłocki	300 rbs
Stefan Wolek	360 rbs
Wincenty Maruszecki	360 rbs
Wincenty Szarawary	360 rbs
Romuald Boryń	360 rbs
Zenon Garczarczyk	360 rbs

Wacław Garczyński	300 rbs
Władysław Brodzik	300 rbs
Jan Brodzik	300 rbs
Kazimierz Gumiński	300 rbs
Wojciech Staszyci	300 rbs
Stefan Madejski	300 rbs
Piotr Błachut	300 rbs
Józef Żak	300 rbs

Źródło: APKat, AmB, sygn. 669, *Triebowatielnaja wiadomost sodierżania czynownikow magistrata goroda Bendina 1912*; APKat, AmB, sygn. 670, *Dowody przychodu i rozchodu funduszów kasy miejskiej miasta Będzina za 1912 rok*, k. 37; APKat, AmB, sygn. 670, *Wiedomost posobija czynownikam i służaszczim magisstrata goroda Bendina 1912 god*; APKat, AmB, sygn. 369, *Spisok służaszczich w bendinskom magistracie za 1913 god*.

Усього в адміністрації міста працювало 27 осіб [21]. Як для міста чисельністю 55 тис. мешканців кількість урядників була достатньо скромною. Магістрат поділявся на відділи: адміністративний, військово-поліцейський, фінансовий, житловий і фінансовий. Адміністративним відділом керував секретар. Відав земельними питаннями, нерухомістю, ремонтом доріг і мостів, санітарним станом і водопостачанням, освітленням. До його компетенції входили освітні заклади, страхування і цивільні питання. Здійснював нагляд за міськими підприємствами і давав дозвіл на торгівлю. Також видавав дозволи на будівництво приватних, громадських і промислових споруд. До компетенції військово-поліцейського відділу входили: облік мешканців, видача паспортів, накладанням і стягнення штрафів, провадження нагляду за міською в'язницею та шпиталем. Фінансовий відділ стягував податки, штрафи інші виплати. Житловий відділ опікувався розміщенням війська і казармами. Широке повноваження мав фінансовий відділ. Він опрацьовував бюджет, річний звіт, відав різними рахунками, статистикою. В управі міста Бєндзина до початку 1870-х рр. діяла польська канцелярська система, так звана алфавітно-речово-хронологічна. Усередині 1870-х рр. прийнято російську канцелярську систему, що базувалася на хронологічному провадженні актів справ. Номер справи визначався за роком її заведення. В уряді велося дві серії актів. До першої входили документи з вирішених питань. У течках справи були складені в хронологічному порядку (іноді справи становили до 1 000 сторінок). Другу серію становили так звані наряди, до яких входили нормативні акти, інструкції, роз'яснення, постанови, розпорядження, накази. Такі томи отримували канцелярські шифри і нумерацію. Запроваджено також канцелярські книги для реєстрації вхідної і відправленої кореспонденції. Запровадження російської канцелярської системи в Польському королівстві було, з одного боку, проявом

русифікації, а з іншого – регламентувало працю уряду міста. Російська канцелярія, у порівнянні з польською, була зрозумілішою, простою і стабільною. Краще можна було управляти містом. Судячи з наявної документації міста Бєндзина можна зробити висновок, що урядники міста достатньо добре володіли російською мовою. Документи достатньо добре оформлені з точки зору каліграфії. На переломі XIX і XX ст. документи друкувалися. У них ми не знаходимо великих недоліків. Загалом уряд міста працював достатньо оперативно. Майже всі справи були споряджені приписом «терміново» [22].

Бєнзин, ставши центром повіту, не мав необхідної будівлі для потреб магістрату, банку і в'язниці. Тому восени 1867 р. уряд міста уклав угоду з Левком Потоком, власником будівлі за номером 88. На її підставі було заорендовано 7 приміщень. Л. Поток за це отримував 220 рублів, але був зобов'язаний провадити ремонтні роботи, підтримувати чистоту і сплачувати чималий податок [23]. У 1874 р. перенесено магістрати на вулицю Славковську 184 в будівлю, приналежну Лейзору Жмігроду. Під адміністративні приміщення було відведено цілий поверх. Річна оренда становила 200 рублів [24]. Для ново-призначеного бургомістра Лушкевича в 1875 р. винаймалося помешкання в Іцка Райзмана [25], адже Лейзор Жмігрод вимагав збільшення виплат за оренду приміщень [26].

Із наведеної вище про бургомістрів міста Бєндзина інформації видно, що частина їх була за походженням поляками, а частина росіянами. В інших містах зазвичай правили поляки. Призначення на бургомістрів міста росіян очевидно пов'язане з тим, що місто мало стратегічне розташування – поблизу кордонів трьох царств, у місті, де в збудованих на кінець XIX ст. казармах, розміщувався 14 полк Донських козаків, що належали до 14 дивізії, розташованої в Чєнстохові [27].

ЛІТЕРАТУРА

1. Niniejszy artykuł uzupełnia opublikowany już pt. : Miasto powiatowe Będzin Guberni Piotrkowskiej Królestwa Polskiego Cesarstwa Rosyjskiego w latach 1867-1914 // Naukowi Praci Istoricznego Fakultetu Zaporizkogo Dierzawnogo Uniwersytetu, Wypust XXI. – Zaporizia, 2007. – S. 312–327.
2. Będzin 1358-2008, T. II Od pradziejów do rozbiorów / red. J. Sperka. – Będzin, 2008.
3. Nita M. Pod zarządem pruskim 1795-1806 // Będzin 1358-2008. – T. III. – Będzin, 2008. – S. 31–43.
4. Nita M. Miasto Narodowe 1815-1831 // Będzin 1358-2008. – T. III. – Będzin, 2008. – S. 63–85.
5. Nita M. Miasto Rządowe 1832-1866 // Będzin 1358-2008. – T. III. – Będzin, 2008. – S. 87–98.
6. Dzieje Piotrkowa Trybunalskiego / Pod red. B. Baranowskiego. – Łódź, 1989. – S. 300-301.
7. Nita M. Miasto Powiatowe w Królestwie Polskim 1867-1914 // Będzin 1358-2008. – T. III. – Będzin, 2008. – S. 127–208.

8. Bouffał B. Organizacja miast w Królestwie Polskim / B. Bouffał // Nasze sprawy. – T. 1. – Warszawa, 1899.
9. Pamiatnaja kniżka petrokovskoj guberni na 1872 god. – Petrkov, 1872. – S. 40.
10. Archiwum Państwowe w Katowicach, [dalej APKat], Akta miasta Będzina [dalej AmB], sygn. 395, Odcziet kassy goroda Bendina s gminnych i popierchodnych sum za 1874 g. ; APKat, AmB, sygn. 188, Protokół wywiedienia w dołżnost burgomistra goroda Bendina Wiksitia Luszkiewicza 1 XII 1874 g., k. 20; APKat, AmB, sygn. 200, Dzieło magistrata goroda Bendina o czynownikach i piensonerach 1878 g., k. 106-107 ; APKat, AmB, sygn. 200, Protokół wywiedienia w dołżnost dwóch ławników 24 VII 1879 g.
11. APKat, AmB, sygn. 214, Protokół z 19 marta 1885 g.
12. APKat, AmB, sygn. 214, Dzieło magistrata goroda Bendina o czynownikach magistrata 24 V 1885 – 4 VI 1887.
13. APŁ, RGP, sygn. 5364, Formuliarnyj spisok o służbie b. burgomistra ujezdno goroda Bendina kolleżskiego asesora Iwana Godzewicza, sostawlen w Petrokove 1888 g. ; APŁ, RGP, sygn. 5364, Atiestat s dnia 21 IV 1890.
14. Pamiatnaja kniżka petrokovskoj guberni na 1890 g. – S. 30.
15. APŁ, RGP, sygn. 433, Formuliarnyj spisok o służbie b. burgomistra ujezdno goroda Bendina Bronona Włodarskago. – Petrokov, 1895.
16. APŁ, RGP, sygn. 5983, Formuliarnyj spisok o służbie b. burgomistra goroda Bendina kolleżskiego asesora Kontanstina Biersieniewa, Petrokov, 1895 ; APŁ, RGP, sygn. 5983, Akt o wwodzie kolleżskiego asesora Kontanstina Biersieniewa w dołżnost burgomistra goroda Bendina 24 X 1895 g. ; APKat, AmB, sygn. 220, k. 100-101.
17. APŁ, RGP, sygn. 267, Akt o wwodzie nadwornogo sowietnika Osipa Samina w dołżnost burgomistra goroda Bednina 1 II 1897 g. ; APŁ, RGP, sygn. 6039, Formuliarnyj spisok o służbie burgomistra goroda Bendina nadwornogo sowietnika Osipa Samina, sostawlen w Petrokovskom Gubernskom Prawlieni 1897 g.
18. APŁ, RGP, sygn. 6135, Formuliarnyj spisok o służbie b. burgomistra goroda Bendina Woroołomieja Martyniuka, sostawlen w Petrokovskom Gubernskom Prawlieni 1900 g.
19. APŁ, RGP, sygn. 284, Akt o wwodzie kolleżskiego asesora Teofila Fiszera 12 aprielia 1900 g. ; APKat, AmB, sygn. 300, Akt wwody Josifa Rabczynskogo w dołżnost kassiera 1 XI 1902 g.
20. APŁ, RGP, sygn. 318, Akt o wwodzie Eduarda Aleksandrowicza Rippa w dołżnost burgomistra goroda Bendina 21 I 1906 g. ; APKat, AmB, sygn. 233, k. 29 ; APKat, AmB, sygn. 318, Spisok łuczno go sostawa czynownikow bendinskiego magistrata.
21. APKat, AmB, sygn. 669, Triebowatielnaja wiadomost sodierżania czynownikow magistrata goroda Bendina, 1912; APKat, AmB, sygn. 670, Dowody przychodu i rozchodu funduszów kassy miejskiej miasta Będzina za 1912 rok, k. 37 ; APKat, AmB, sygn. 670, Wiedomost posobija czynownikam i służaszczim magisstrata goroda Bendina 1912 god ; APKat, AmB, sygn. 369, Spisok służaszczich w bendinskom magistracie za 1913 god.
22. APKat, 1549-1945 wstęp do inwentarza i inwentarz; S. Nawrocki, Rozwój form kancelaryjnych na ziemiach polskich od średniowiecza do końca XX wieku. – Poznań, 1998 ; W. Bagieński, Procesy archiwotwórcze akt miejskich na Mazowszu na przykładzie Piaseczna w latach 1815-1950. – Warszawa, 1999 ; A. Górak, Geneza rosyjskiego systemu kancelaryjnego akt spraw // Wschodni Rocznik Humanistyczny. – R. 2004. – S. 115-138; tenże, Rosyjska kancelaria akt spraw w urzędach lubelskiej gubernialnej administracji ogólnej w latach 1867-1918. – Lublin, 2008 ; F. Ramotowska, Uwagi o księgach kancelaryjnych i archiwalnych urzędów polskich i rosyjskich w XIX wieku // Studia Źródłoznawcze. – R. 1976. – S. 53-77 ; W. Rostocki, Kancelaria i dokumentacja aktowa urzędów administracji państwowej w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (do roku 1867). – Wrocław, 1964 ; A. Kopiczyńska, Akta władz administracji gubernialnej Królestwa Polskiego w latach 1867-1915. – Warszawa, 2004; taż, Kancelaria gubernatora łomżyńskiego w latach 1867-1918. Funkcje i procesy aktpwórcze // Archeion. – R. 1988. – S. 37-51 ; A. Nikiforuk, Kancelaria Rządu Gubernialnego Łomżyńskiego z lat 1867-1918 // Archeion. – R. 1984. – S. 193-208
23. APKat, AmB, sygn. 179, Kontrakt z dnia 19 IX – 1 X 1867 r.
24. APKat, AmB, sygn. 179, Protokół Kontrakta z 12 X 1873 g.
25. APKat, AmB, sygn. 193, Usłowija, k. 12.
26. APKat, AmB, sygn. 179, Zawiadomienie Woźnego Sądowego przy Sądzie Pokoju w Olkuszu o nowych warunkach najmu 1/13 IV 1876 r.
27. Kalendarz Zagłębia Dąbrowskiego 1912, s. 128 ; APKat, AmB, sygn. 275, 276, 288, 870.

Рецензенти: Котляр Ю. В., д.і.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили;
Пронь С. В., д.і.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили.